

*Księgi miejskie z obszaru Królestwa Polskiego (do roku 1600). Katalog
(baza danych)*

PISARZE I KSIĘGI MIEJSKIE Z KRÓLESTWA POLSKIEGO DOBY JAGIELLOŃSKIEJ

STUDIA I MATERIAŁY

Pod redakcją
Zdzisława Nogi i Bartosza Drzewieckiego

Kraków 2024

ZDZISŁAW NOGA

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0003-0061-1808>

 zdzislaw.noga@up.krakow.pl

BARTOSZ DRZEWIECKI

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0002-1697-1114>

 bartosz.drzewiecki@up.krakow.pl

© Copyright by individual authors, 2024

© Copyright by Księgarnia Akademicka

Recenzent: prof. dr hab. Krzysztof Mikulski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Opracowanie redakcyjne: Anna Smutkiewicz

Projekt okładki: Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8368-076-7 (druk)

ISBN 978-83-8368-077-4 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788383680774>

Na okładce: karta tytułowa książki do ćwiczeń z kaligrafii (*Schreibebuch*) Jana Horlemusa z Krakowa z 1595 r. (BJ rkps 2469, k. 1)

Praca naukowa częściowo finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2017-2021, nr projektu 0468/NPRH5/H30/84/2017

**WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA AKADEMICKA**
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

POLSKIE TOWARZYSTWO HISTORYCZNE
e-mail: pth@ihpan.edu.pl
www.pth.net.pl

SPIS TREŚCI

Zdzisław Noga, Bartosz Drzewiecki, <i>Wstęp</i>	7
Michał Schmidt, <i>Zabytki piśmiennictwa mieszczańskiego do końca XVI wieku w krakowskich bibliotekach naukowych</i>	9
Adam Kozak, Jakub Łukaszewski, <i>Drukowana makulatura introligatorska ze staropolskich ksiąg miejskich z zasobu Archiwum Państwowego w Poznaniu</i>	27
Kamila Follprecht, <i>Brakujące księgi miejskie krakowskie do 1600 roku (zarys problematyki)</i>	55
Dominika Burdzy-Jeżewska, <i>Losy staropolskich ksiąg miejskich Sandomierza w XIX i XX wieku</i>	83
Andrzej Buczyło, <i>Losy najstarszych podlaskich ksiąg miejskich z okresu dawnej Rzeczypospolitej</i>	117
Tadeusz Nowak, Łukasz Ćwikła, <i>Pisarze miejscy w miastach Polski Centralnej w czasach jagiellońskich</i>	129
Bogdana Petryszak, <i>Pisarze miejscy w miastach województw ruskiego i belskiego do końca XVI wieku (problemy badawcze)</i>	149
Ewa Grin-Piszczek, <i>Sebastian Rafałowicz z Chęcín – pisarz miejski krośnieński i jarosławski w świetle ksiąg z zasobu Archiwum Państwowego w Przemyślu</i>	159
Dorota Żurek, <i>Późnośredniowieczne księgi miejskie jako źródło do badań nad relacjami miasto – Kościół. Przykład średnich i małych miast dawnego województwa krakowskiego</i>	169
Natalia Biłous, <i>Księgi miejskie kamienieckie z XVI wieku. Treść i wartość źródłoznawcza</i>	187
Bibliografia.....	203
Indeks osób.....	225
Indeks geograficzny.....	235

DRUKOWANA MAKULATURA INTROLIGATORSKA ZE STAROPOLSKICH KSIĄG MIEJSKICH Z ZASOBU ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W POZNANIU¹

ABSTRACT

PRINTED WASTE PAPER IN OLD POLISH MUNICIPAL RECORDS IN THE STATE ARCHIVE IN POZNAŃ

The text presents the results of a search of Old Polish municipal and guild records from the State Archives in Poznań, aimed at describing printed waste paper used for binding books. More than 900 units were reviewed, mostly from the 15th and 16th centuries, and as a result, 15 archival units containing fragments of 17 prints in the bindings were recognised (1 incunabula, 7 16th-century editions, 4 17th-century editions and 5 from the 18th century). The identified fragments were presented as a group: their provenance and subject matter were indicated. The problem of bookbinding workshops where books from smaller cities in particular were bound was discussed. It was pointed out that the printed fragments found in book bindings, despite the small sample, are a reflection of both the bookbinding and book-

¹ W artykule wykorzystano materiały zebrane podczas realizacji grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki nr 0468/NPRH5/H30/84/2017 (moduł „Fundamenty”, lata finansowania: 2017-2023) pt. „Epoka jagiellońska i jej dziedzictwo w I Rzeczypospolitej do 1795 roku. Problematyka gospodarcza i społeczna, dzieje miast” kierowanego przez prof. Zdzisława Nógę. Autorzy pragną podziękować również kierownikowi Oddziału zabezpieczania zasobu archiwalnego Archiwum Państwowego w Poznaniu, dr. Przemysławowi Wojciechowskiemu, za pomoc przy przygotowaniu artykułu.

binding market of Greater Poland. An attempt was made to determine the reasons for the use of printed waste paper for bookbinding purposes. The text distinguishes between the basic reasons for dedicating printed matter to waste paper (proofing, proofreading, defective, unsold prints). Then the most interesting identified finds are discussed. These include: Directorium Gnesnense (Nürnberg: G. Stuchs, ca. 1500-1502), the so-called Schützenbrief (Augsburg: E. Ratdolt, ante 4 XII 1508); Calendar in Polish for 1554 (Cracow: M. Szarfenberg's Heirs, 1553), Gross-Polnischer Historien-Wirtschaft-Arznay und Schreibkalender auf das Jahr 1778 (Leszno: S.G Presser Starszy, 1777). An integral part of the text are Annexes A and B: the first, which is a complete catalogue of the prints found, and the second, which contains a concordance, allowing one to quickly check which cities and specific books they came from.

KEYWORDS: printed waste paper, proofs, incunabula, early printed books, municipal records, Schützenbrief, calendar, bindings, fragmentology

Choć Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP) sprawuje pieczę nad jednym z największych w skali kraju zbiorów archiwaliów staropolskich (ok. 800 metrów bieżących akt, czyli 8% całości zasobu APP), to jak dotąd nie przeprowadzono tu systematyczniejszej kwerendy mającej na celu rozpoznanie (choćby wstępne) jednostek zawierających tzw. elementy przybyszowe², czyli makulaturę introligatorską wykorzystywaną do oprawy tych woluminów. Odnotować można tu jedynie kilka drobnych przyczynków, opisujących pojedyncze odkrycia, dokonane zresztą jedynie na marginesie innych badań³. Z kolei w latach 2021-2023, w związku z ogólnopolskim projektem inwentaryzacji ksiąg miejskich wytworzonych do

2 Zob. E. Chlebus, *Elementy przybyszowe w oprawach późnogotyckich – formy, funkcje, terminologia*, „Roczniki Biblioteczne”, t. 61, 2017, s. 67-84 (omówiona technologia oprawy dawnej książki, zagadnienia terminologiczne).

3 Wszystkie przytoczone tu przykłady dotyczą makulatury rękopiśmiennej: T. Jurek, A. Kozak, *Pozostałości rejestru kancelarii biskupa wrocławskiego Jana Romki (1292-1301) na skrawkach makulatury przypadkiem zachowane*, [w:] *Ecclesia, regnum, fontes. Studia z dziejów średniowiecza*, red. R. Michałowski et al., Warszawa 2014, s. 346-359; H. Zaremska, *Pismo i hebrajska książka w średniowiecznej kulturze polskich Żydów*, „Notes Konserwatorski” 2022, nr 24, s. 39-56 (zwłaszcza s. 53-55); eadem, *Wykłady z dziejów Żydów w średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2023, s. 172-176; A. Kozak, *Jeszcze o makulaturze introligatorskiej z tekstem hebrajskim odnalezionym w poznańskiej księdze ziemskiej z lat 1400-1407*, „Notes Konserwatorski” 2023, nr 25, s. 233-255. Nie jest też tajemnicą, że w trakcie prac konserwatorskich prowadzonych przez APP natrafiano niekiedy na fragmenty wtórnie użytych druków, które jednak nie zostały zinwentaryzowane oraz szerzej opisane. Przykładowo, dwa nieznanne wcześniej druki, odnalezione w oprawach staropolskich ksiąg z zasobu APP, odnotował J. Sójka, *Z dziejów drukarstwa w Poznaniu w XVII wieku. Drukarnia wolrabowska w latach 1636-1689 i jej produkcja*, Warszawa-Poznań 1976, nr katalogowe 237(24)-238(25). Druków tych, jak i żadnej innej

1600 r. na terenach Korony⁴, podjęto w Poznaniu szeroką kwerendę w staropolskich zespołach akt miejskich i cechowych, podczas której przejrano nieco ponad 900 jednostek archiwalnych. Rezultatem prac było skatalogowanie w zasobie APP aż 785 jednostek spełniających przyjętą w projekcie definicję księgi miejskiej⁵.

Pobocznym rezultatem opisywanych prac w Poznaniu było także zbieranie podstawowych danych o stanie zachowania historycznych, zabytkowych opraw oraz rejestracja makulatury introligatorskiej występującej w przejranych jednostkach. Wskazać można, że te pierwsze przetrwały do dziś w 460 przypadkach (58,6% objętych badaniem). Przeważają tu miękkie oprawy pergaminowe (z pergaminu „czystego” lub „makulaturowego”; jest ich ponad 260), charakterystyczne dla brudnopiśmiennych ksiąg urzędowych lub posiadających jedynie czasowe znaczenie (szczególnie wszelkiego typu spisy podatkowe składane przez poborców do szafarzy); rzadsze jest wykorzystanie okładek twardej (skóra na desce – tu odnotowano 92 jednostki; skóra na „kartonie” – typ szczególnie ważny dla poszukiwaczy makulatury drukowanej); okazjonalnie wykorzystywano do oprawy też inne materiały (np. gruby papier). Dodatkowo 61 (7,7%) kolejnych jednostek (krótkich, jedno- bądź dwuskładkowych poszytów) posiada umocnienia zewnętrzne szyc w postaci niewielkich pasków pergaminowych (ponownie, materiał mógł być zapisany dawniejszym pismem lub nie). Łącznie jakąś formę historycznego oprawienia odnotować można w wypadku 521 jednostek (66,3%; pozostałe najczęściej nie posiadały nigdy oprawy lub, znacznie rzadziej, utraciły ją w wyniku warunków przechowywania)⁶. Wyniki inwentaryzacji

---

drukowanej makulatury introligatorskiej, nie opisał M. Janeczka, *Katalog starych druków Archiwum Państwowego w Poznaniu*, Poznań–Warszawa 2016.

- 4 Podstawowe informacje o granicy, z którego finansowano projekt, zawiera przyp. 1. Na potrzeby planowanego Katalogu zespół projektowy przyjął następującą definicję księgi miejskiej: „Pod pojęciem księga miejska rozumiemy księgę wytworzoną przez: a) kancelarię miasta (księgi radzieckie, ławnicze, wójtowskie, administracyjno-finansowe, itp.), b) instytucje mieszczańskie funkcjonujące w mieście (bractwa, cechy, szpitale), c) mieszczan (rachunki, kroniki), d) organy władzy przedmieście oraz jurydyk (uwaga: wyłącza się dobra ziemskie miast), e) księgi w sensie fizycznym niebędące w istocie księgą wpisów, np. powstałe w XIX wieku w wyniku działalności archiwistów (np. korespondencja zszyta i oprawiona w księgę), f) zachowane fragmenty ksiąg, samoistne lub połączone z inną księgą”. Kwerendą objęto natomiast ziemie Królestwa Polskiego z Rusią Czerwoną, Podolem, Podlasiem i Mazowszem, ale bez Prus Królewskich, które pominięto tak ze względu na odmienną strukturę i specyfikę tamtejszych miast. Prace inwentaryzacyjne prowadził międzynarodowy zespół składający się z 22 osób, gdzie poszczególni członkowie odpowiadali za poszukiwania we wskazanych instytucjach (archiwa, biblioteki, muzea itd.).
- 5 Zob. internetowa baza danych dostępna pod adresem: <https://ksiegimiejskie.pth.net.pl>, oraz też samo wydanie w formie książkowej: *Księgi miejskie z obszaru Królestwa Polskiego (do roku 1600)*, Katalog, red. Z. Noga, B. Drzewiecki, Warszawa–Kraków 2024.
- 6 Prezentowane tu informacje umieszczone zostały w polu „Uwagi” w wzmiankowanych wyżej bazie danych oraz publikacji książkowej.

makulatury zostały już częściowo ogłoszone: „elementy przybyszowe” (głównie rękopiśmienne) zawiera aż 186 ze skatalogowanych w Poznaniu 785 ksiąg miejskich (23,7%)⁷. W 180 księgach zidentyfikowano makulaturę rękopiśmienną (nie-mal zawsze pergaminową, wykorzystaną głównie do wykonania obleczeń opraw bądź pasków zabezpieczających szycia), a tylko w 8 drukowaną (w 2 jednostkach występują fragmenty obu rodzajów⁸; o wykorzystaniu fragmentów w oprawie zob. dalej). W niniejszym tekście chcielibyśmy zająć się właśnie tą drugą kategorią makulatury, fragmenty drukowane nie były bowiem jak dotąd przez nas bliżej opisywane. Ponadto makulatura z archiwaliów stosunkowo rzadko była też przedmiotem zainteresowania bibliologów. W artykule przedstawiona zostanie zatem lista jednostek zawierających drukowane „elementy przybyszowe” (prze-ważnie *in situ*, co w przyszłości może pozwolić na łatwiejsze dotarcie do obiektów i przeprowadzenie ich analiz przy użyciu metod nieinwazyjnych⁹), poprzedzona krótkim wprowadzeniem z zakresu historii drukarstwa. Następnie zidentyfikowa-ne fragmenty przedstawione zostaną jako grupa: wskażemy ich proveniencję i te-matykę, podejmiemy też próbę określenia powodów wykorzystania ich dla celów introligatorskich. Uzupełnieniem tych wywodów będzie bliższa charakterystyka kilku ciekawszych znalezisk. Integralną częścią tekstu są też Aneksy A i B (pierw-szy, będący pełnym katalogiem odnalezionych druków, a także drugi, zawierający konkordancję, umożliwiający szybkie sprawdzenie, z jakich miast i konkretnych ksiąg pochodziła zidentyfikowana makulatura) oraz dokumentacja fotograficzna na końcu artykułu. Zaznaczyć należy wreszcie, że w niniejszym tekście uwzględ-niono fragmenty drukowane rozpoznane w trakcie całej kwerendy (czyli w ponad 900 przejranych jednostkach z zespołów miejskich i cechowych z APP), a nie tylko te z ksiąg miejskich zawierających zapisy do 1600 r. Rozszerzenie to ma na celu upublicznienie wszystkich pozyskanych materiałów, choć należy zaznaczyć,

7 A. Kozak, J. Łukaszewski, *Fragmenty Reguły pasterskiej Grzegorza Wielkiego z przełomu XI i XII wieku odkryte w księdze ławniczej Krzywina z lat 1512-1580*, „Roczniki Historyczne”, t. 88, 2022, s. 185-187 (sygnatury 66 jednostek archiwalnych i krótka informacja o kilku ciekawszych zachowanych fragmentach), s. 187-189 (makulatura z ksiąg miejskich Krzywina), s. 189-198 (studium przypadku zasygnalizowanego w tytule artykułu); A. Kozak, *op. cit.*, s. 249-251 (sygnatury dalszych 120 jednostek zawierających makulaturę).

8 Archiwum Państwowe w Poznaniu [dalej: APP], Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.4.7.9/I.1796 (Spis poboru ungeltu w roku obrachunkowym 1581/1582); zob. też Aneks A, nr XVI.2; APP, Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.4.7.9/I.1797 (Spis poboru ungeltu w roku obrachunkowym 1582/1583); zob. też Aneks A, nr XVI.2 i XVI.6.

9 Zob. K. Kwaśniewicz, *Rzecz o konserwacji archiwaliów w Polsce w XX i XXI wieku*, Warszawa 2022, s. 157; D. Jutrzenka-Supryn, J. Czuczko, *Digitalizacja zabytkowych książek – nowe spojrzenie, nowe możliwości*, „Notes Konserwatorski” 2023, nr 25, s. 75-93.

że znaleziska z ksiąg XVII- i XVIII-wiecznych, a także ze zbiorów akt luźnych mają już charakter losowy.

Już od momentu pierwszych eksperymentów związanych z powielaniem tekstów za pomocą prasy i ruchomej czcionki introligatory wykorzystywali powstałe, a z różnych względów niewykorzystane druki (przede wszystkim ich fragmenty) jako makulaturę do oprawiania ksiąg. Wykorzystywano ją w taki sam sposób, jak makulaturę rękopiśmienną¹⁰. Od końca XIX w. zwracano coraz większą uwagę na potencjał badawczy, jaki tkwi w badaniu tych drukowanych fragmentów¹¹. Najwięcej przykładów tego typu odkryć miało i ma miejsce w zbiorach bibliotecznych. Dochodzi do tego zazwyczaj przy okazji prac konserwatorskich (choć coraz

¹⁰ Na ten temat narosła już obszerna literatura, wymieniamy tylko, naszym zdaniem, najważniejsze opracowania i artykuły hasłowe, opisujące zjawisko, systematyzujące i objaśniające terminologię: K. Haebler, *Makulatur-Forschung*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, Vol. 25, 1908, s. 535-544; *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1971, szp. 1451-1453 [dalej: EWOK]; M. Matwijów, *Makulatura*, [w:] *Encyklopedia książki*, t. 2: K-Z, red. A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Zlat, Wrocław 2017, s. 251-252 (hasło w dużym stopniu oparte na EWOK); M. Pronobis-Brzezińska, *Makulatura w oprawach*, [w:] E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, *Leksykon oprawoznawczy*, Bydgoszcz 2023, s. 198-199; E. Chlebus, *op. cit.* Subdisciplina zajmująca się badaniem różnego rodzaju fragmentów, w tym i luźnych, zyskała miano fragmentologii: P. Pludra-Żuk, *Czy potrzebna nam fragmentologia? Na marginesie pierwszego numeru pisma „Fragmentology”*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2019, nr 4, s. 173-182; K.K. Figaszewska, *Fragmenty rękopisów średniowiecznych – stan badań i perspektywy badawcze. Średniowieczne fragmenty zachowane w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, „Studia Źródłoznawcze” 2019, nr 57, s. 99-101; C. Sojer, *Fragmente – Fragmentkunde – Fragmentforschung*, „Bibliothek – Forschung und Praxis” 2021, Nr 3, s. 533-553; E. Chlebus, *Szersze spojrzenie na badania makulaturowe na przykładzie listu odpustowego Enocha Kobelau z 1488 roku*, [w:] *Książka w Prusach Królewskich*, Pelplin 2023, s. 147-170; na temat drukowanych fragmentów: O. Duntze, F. Eisermann, *Fortschritt oder Fidibus? Zur Bestimmung, Bewahrung und Bedeutung von Inkunabelfragmenten*, [w:] *Fragment und Makulatur. Überlieferungsstörungen und Forschungsbedarf bei Kulturgut in Archiven und Bibliotheken*, hrsg. H.P. Neuheuser, W. Schmitz, Wiesbaden 2015, s. 281-307, zwłaszcza s. 283-289.

¹¹ Kazimierz Piekarski tak opisywał znaczenie badań makulaturowych: »Klasycznym tedy okresem »makulatury« byłyby mniej więcej lata 1530-1570. I w tej to właśnie chronologicznej okoliczności tkwi wielka ważność makulatury. Przecież okres lat wyżej wymienionych to czas bujnego rozkwitu, a raczej niemal »wybuchu« naszego rodzimego piśmiennictwa; to równocześnie jedna z najciekawszych epok naszego drukarstwa, w której powstawała i ustalała się postać polskiej książki, począwszy od kroju pisma, a skończywszy na pisowni. Lecz niestety dla tego czasu wykazuje bibliografia największą bodaj ilość pozycji zaginionych, o których wieść przyszła do nas tylko tytułem czy nawet wzmianką jedynie, lub nie doszła wcale»; cyt. za K. Piekarski, *Fragmenty czterech nieznanych wydań Marcholta*, „Pamiętnik Literacki” 1935, nr 1, s. 483. Niemal wszystkie znane nam najstarsze samoistne drukowane zabytki języka polskiego są znaleziskami makulaturowymi; zob. W. Wydra, *O książkach w języku polskim wydanych i niewydanych przed 1522 rokiem (oraz o czcionce z literą q w owym czasie, a także o tym, że pierwsza książka polska nie wyszła z łoczni Floriana Unglera)*, [w:] *Drukowane teksty polskie sprzed 1543 roku*, red. K. Krzak-Weiss, K. Meller, W. Wydra, Poznań 2019, s. 16-64.

częściej kataloguje się także fragmenty *in situ*¹²). Bardziej szczegółowe omówienie wszystkich tego typu znalezisk nie jest możliwe, gdyż tylko te najbardziej spektakularne doczekały się komunikatów i przyczynkarskich artykułów, a tymczasem znakomita większość takich fragmentów (nierzadko niezidentyfikowanych) pozostaje tylko w niepublikowanych inwentarzach i katalogach takiej czy innej biblioteki¹³.

Badania oprowoznawcze w zbiorach polskich, w tym i makulaturowe, z największymi sukcesami prowadził Kazimierz Piekarski. Głośnym echem odbiły się odkrycia, których dokonał w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie¹⁴. Piekarski postulował także o prowadzenie systematycznych badań opraw i makulatury drukowanej właśnie w zbiorach archiwalnych. Jak jednak zauważyła Katarzyna Kwaśniewicz, „program ten nigdy nie został zrealizowany”¹⁵.

Piekarski wyróżniał dwa podstawowe rodzaje druków, jakie trafiały do intrologatorni i stawały się makulaturą. Pierwszym była makulatura drukarska *sensu stricto*, tzn. odbitki próbne, „nieudałe” i korekty¹⁶. Drugim typem była, jak to określił, makulatura „księgarska”, czyli „defektowne egzemplarze książek, czy też nadwyżkowe arkusze, jakie bibliopola-sortymencista usuwał co jakiś czas z magazynu, by mu nie wadziły”¹⁷. Lapidarne, ale celne rozróżnienie Piekarskiego

12 Zob. np. *Katalog inkunabułów biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, oprac. T. Dąbrowa, E. Knappek, J. Wojtovicz, Kraków 2015, np. nr 18-19, 42, 65, 83, 110, 121, 132.

13 Po wyjęciu z opraw trafiają do teczek czy kopert, zasilając kolekcje fragmentów rękopisów i druków „niezidentyfikowanych” konkretnych instytucji. Tego typu „kolekcje luzów” stają się czasem przedmiotem badań; zob. np. W. Wydra, *O nieznannej trzeciej edycji „Pieśni postnych starożytnych” i nieznanym kalendarzu Andrzeja Rymszy, „Slavia Occidentalis”*, t. 55, 1998, s. 139-144; E. Chlebus, *Szersze...*, s. 163-167.

14 Zob. np. K. Piekarski, *op. cit.*; *idem*, *Studia bibliograficzne. II. Druki polskie w XVI w makulaturze okładek ksiąg rachunkowych salin wielickich i bocheńskich w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU”*, t. 44, 1939, s. 5-8; efekty badań Piekarskiego wielokrotnie już omawiano; ostatnio zob. K. Krzak-Weiss, „Złotodajna” makulatura. *Na marginesie badań nad polskimi wydaniem modlitewnika Hortulus animae, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”* 2023, nr 3, s. 97-110 (tam dalsza literatura).

15 K. Kwaśniewicz, *op. cit.*, s. 158. Gwoli sprawiedliwości należy dodać, że takich szeroko zakrojonych badań nie prowadzi się również w archiwach europejskich. Do wyjątków należy zaliczyć prace Anette Löffler; zob. A. Löffler, *Die Berliner Inkunabelfragmente aus dem Historischen Staatsarchiv Königsberg, „Gutenberg-Jahrbuch”*, Vol. 91, 2016, s. 131-140; *eadem*, „[...] von einem gar alten ist nit mehr alß nur noch ein pergamentines Blat zur findten [...]”. *Makulatur aus mittelalterlichen Handschriften und Inkunabeln im Stadtarchiv Wismar, „Wismarer Beiträge”*, Vol. 22, 2016, s. 14-31; *eadem*, *Inkunabelfragmente im Archiv der Hansestadt Wismar. Neue Funde und alte Bekannte, „Gutenberg-Jahrbuch”*, Vol. 96, 2021, s. 164-173. Sondażowe badania, ograniczone jednak do fragmentów rękopiśmiennych, przeprowadza się w także w polskich archiwach w ramach projektu „Manuscripta.pl”.

16 K. Piekarski, *Fragmenty...*, s. 487. Jego systematykę przejęto w EWOK, szp. 1451.

17 K. Piekarski, *Fragmenty...*, s. 487.

można jednak poszerzyć o charakterystykę i usystematyzowanie fragmentów drukowanych zaproponowane ostatnio przez Olivera Duntze i Falka Eisermana¹⁸, uzupełnione o pewne własne spostrzeżenia:

I. „Makulatura drukarska” – drukowane fragmenty, stanowiące „odpady” z każdego z etapów prac drukarsko-edytorskich (wszystkie te zabiegi wykonywano zazwyczaj na gorszym papierze).

Ia. Odbitki błędne – arkusze z pomyłkami technicznymi uniemożliwiającymi poprawne złożenie arkusza w składkę i w efekcie dalsze użytkowanie książek¹⁹.

Ib. Odbitki próbne korektorskie – drukowane teksty z wyraźnymi śladami ingerencji korektorów; nanoszone na zadrukowanych, ale niezłożonych arkuszach²⁰.

¹⁸ O. Duntze, F. Eisermann, *op. cit.*, s. 283-289.

¹⁹ Błędy w impozycji oraz wynikającymi z niedokładnego nakładania się wierszy kolumn tekstu odbijanego po obydwu stronach arkusza. Przykład fragmentów odrzuconych z tego powodu: J. van der Loop, *Neufund. Fragmente aus dem Druckprozess der Bibel GW 4219 von Sensenschmidt und Frisner (1475)*, „Gutenberg-Jahrbuch”, Vol. 91, 2016, s. 93-104. Istotnymi były również pomyłki w poprawnym odbiciu dwoma kolorami (czerwoną i czarną farbą drukarską) – dyskwalifikujące zwłaszcza w wypadku kalendarzy czy tekstów liturgicznych; przykład: kalendarz ścienny autorstwa Piotra z Proboszczowic na rok 1546 z „nakładającymi” się kolorami: *Diarium cum electionibus*, Kraków: M. Szarfenberg, 1545, Biblioteka Jagiellońska, St. Dr. Cim., vol. 48; on-line: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=143975> [dostęp: 23 I 2024 r.]; zob. też K. Socha, *Typografia publikacji pochodzących z drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego 1674-1819*, Kraków 2016, s. 366-367, ryc. 134 i zwłaszcza 135. Egzemplarze takie nie od razu trafiały na makulaturę. Ówczesny proces drukarski, który polegał na odbijaniu złożonego tekstu na jednej, a później (z następnego składu) na drugiej stronie arkusza, pozwalał na szybkie rozpoznanie pomyłki. Gdy zauważono błąd, to wstrzymywano odbijanie, a jedna ze stron arkusza pozostawała czysta – niezadrukowana. Wtórnie wykorzystywano ją do wydruków próbnych: korektorskich lub rewizyjnych dalszego ciągu drukowanego tekstu lub zupełnie innych, równolegle składanych w drukarni tekstów. Taka praktyka jest dobrze poświadczona u impresorów krakowskich już od końca XV w.

²⁰ Do tej grupy należą również bardzo charakterystyczne (ale niezwykle rzadkie) korektorskie arkusze tekstów, które musiały być drukowane w dwóch kolorach – czarnym i czerwonym (teksty liturgiczne i kalendarze). Ogólnie mówiąc, są to arkusze drukowane w całości na czerwono z rękopiśmiennymi korektami błędów i oraz oznaczonymi fragmentami tekstu, które miały pozostać finalnie drukowane rubrą. Z terenów Polski posiadamy doskonały przykład takiej praktyki: A. Birkenmajer, K. Piekarski, *Korektowe arkusze druków Szwajcjoła Fiola*, [w:] A. Birkenmajer, *Studia bibliologiczne*, red. H. Więckowska, A. Birkenmajer, Wrocław 1975, s. 310-311; zob. też O. Duntze, F. Eisermann, *op. cit.*, Abb. 55. Nie ma tu miejsca, by szerzej omawiać skomplikowany proces drukarski takich tekstów, więc odsyłamy do literatury: C. Reske, *Drucken in der Handpresszeit im deutschen Sprachbereich (1450-1800). Technik und Handwerk in Druckereien und bei der Herstellung von Büchern*, Wiesbaden 2023, s. 114-118 (tam zebrane najważniejsze źródła i najważniejsza literatura); zob. też K. Socha, *op. cit.*, s. 364-368; o tzw. ramkach maskujących, używanych w ramach jednej z metod druku dwukolorowego zob. E. Upper (Savage), *Red Frisket Sheets, ca. 1490-1700: The Earliest Artifacts of Color Printing in the West*, „The Papers of the Bibliographical Society of America” 2014, no. 4, s. 477-522.

Ic. Odbitki próbne do rewizji. Po korektach wykonywano przynajmniej jedną odbitkę (tzw. szcztokową) do rewizji. Zazwyczaj jest to złej jakości „wydruk”, nierzadko jednostronny²¹.

II. „Fragmenty właściwe” – czystodruki.

Ila. Fragmenty edycji, których nakład z różnych względów nie został wytłoczony do końca i nie trafiły do obiegu księgarskiego – one również stawały się makulaturą introligatorską²².

Ilb. Czystodruki będące w obiegu – książki, które trafiły do obiegu czytelniczego, a po jakimś czasie, przede wszystkim ze względu na zniszczenie lub szybką dezaktualizację (np. przedtrydenckie liturgika, zwłaszcza drukowane na pergaminie²³; efemerydy), przeznaczano na makulaturę.

Ilc. Czystodruki, które nie weszły do obiegu czytelniczego, określane przez Piekarskiego jako „makulatura księgarska”. Są to najczęściej teksty, które szybko się dezaktualizowały, a których nie zdołano zawczasu sprzedać, np. kalendarze (oraz tzw. prognostyki), rubrycele, efemerydy, w szczególnych wypadkach inne rodzaje tekstów²⁴. Ponadto, jak zwracał uwagę Piekarski,

21 Przykłady z norymberskiej oficyny Antona Kobergera scharakteryzował ostatnio R. Herz, *Proof Sheets as Evidence of Early Pre-Publication Procedures*, [w:] *Printing and Misprinting. A Companion to Mistakes and In-House Corrections in Renaissance Europe (1450-1650)*, Oxford 2023, s. 51-69 (tam też obszerna literatura i zestawienie znanych autorowi egzemplarzy próbnych odbitek kobergerowskich); zob. też C. Reske, *op. cit.*, s. 73-76. Uwaga, często, jak w przypadku odbitek korektorskich, wykorzystywano do tego celu także niezadrukowane odwrocia druków jednostronnych: nieaktualnych, błędnych lub próbnych. Doskonały przykład takiej praktyki w drukarni Jana Hallera omówił Jakub Sawicki: egzemplarz statutowych synodalnych krakowskich z r. 1509 (Biblioteka Jagiellońska, St. Dr. Cim. vol. 5), wydrukowanych jednostronnie w formie plakatowej, drukarz Haller wykorzystał do próbnej odbitki Rubrycelli krakowskiej na rok 1511 (ibidem, St. Dr. Cim. vol. 4), zob. J. Sawicki, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 1: *Statuty synodalne krakowskie biskupa Jana Konarskiego z 1509 r.*, Lublin 1961, s. 45-46.

22 Zob. O. Duntze, F. Eisermann, *op. cit.*, s. 294. Za przykład może służyć przypuszczalnie nieukończone wydanie trzeciej edycji Katechizmu Jana Seklucjana, tłoczono u Jana Daubmana w Królewcu; zob. L. Jarzębowski, *Fragmenty trzeciego wydania katechizmu Seklucjana z 1556 r.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Nauka o Książce” 1962, nr 1 (7), s. 3-6.

23 W taki sposób wykorzystywano np. karty z drukowanych na pergaminie egzemplarzy Biblii 42-wierszowej (tzw. Biblia Gutenberga), zob. EWoK, szp. 1451-1453.

24 Za przykład takiego druku może służyć okolicznościowe wydanie dwóch pieśni autorstwa Andrzeja Trzecieckiego Młodszego, *Henrykowi królowi polskiemu nowoobranemu winszowanie*, Kraków: Ł. Andrysowic, [między 18 II a 18 VI 1574 r.]. Ze względu na przebieg panowania Henryka Walezego książeczka widocznie nie cieszyła się popularnością i spora część jej nakładu nie weszła do obiegu czytelniczego. O odkryciu zob. A. Lewicka-Kamińska, *Dwa nieznanne druki polskie XVI wieku*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. 22, 1972, s. 33-39. Do-
tąd znane były tylko dwa egzemplarze tej edycji (Biblioteka Jagiellońska, St. Dr. Cim. 1603 i St. Dr. Cim. 1606), jednak w 2023 r. w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu, w sprawie

były to „defektowne egzemplarze” i „nadwyżkowe arkusze”²⁵. W składach księgarskich były one przechowywane w postaci luźnych arkuszy lub wstępnie złożonych składek – w takiej też formie trafiały do introligatorni. Na ten rodzaj drukowanej makulatury można natrafić w oprawach najczęściej.

Oczywiście do prac introligatorskich poza fragmentami rękopisów i druków *sensu stricto* wykorzystywano np. ozdobne papiery czy nierozcięte szablony kart do gry²⁶.

Jak już wspomniano, opisywana we wstępie kwerenda pozwoliła zarejestrować fragmenty 18 druków, które znajdowały się w 15 jednostkach archiwalnych z XVI-XVIII w. pochodzących z 6 miast (Poznań – 8 jednostek, Krzywiń i Kościan – po 2, Kobylin, Koło i Poniec – po 1). Zidentyfikowano i opisano bibliograficznie 17 fragmentów drukowanych, jeden zaś, widoczny tylko w niewielkim uszkodzeniu okładziny, pozostał nierozpoznany (zob. Aneks A, nr XVI.7). Pochodzą one z różnych okresów: rozpoznano 1 inkunabuł, 7 edycji XVI-wiecznych, 4 XVII-wieczne i 5 z XVIII stulecia. Omawiane druki stanowiły różne elementy konstrukcyjne opraw. Kilka odnalezionych fragmentów wykorzystano jako tzw. kompaturki²⁷ (Aneks A, nr XV.1, XVI.2, XVII.3-4), a jeden – zachowany w całości druk ulotny – wykorzystano wtórnie jako okładkę (np. Aneks A, nr XV.5). Mniejsze fragmenty stanowiły szcyrury (np. Aneks A, nr XVII.1), większe używane były zaś jako wyklejki (Aneks A, nr XVI.1). W kilku wypadkach nie udało się ustalić pierwotnego umiejscowienia w oprawie (są to obecnie luźne zabytki, przechowywane albo w tekach akt luźnych przynależnych do zespołów właściwych im akt miejskich, albo razem z jednostkami, z których je wydobyto, np. Aneks A, nr XVI.3, XVII.2).

Aż 12 z opisywanych fragmentów stanowią czystodruki, które nie znalazły nabywców (makulatura księgarska). Jeden przypadek stanowi tzw. makulatura drukarska (druk próbny; Aneks A, nr XVIII.1). Pozostałe to fragmenty druków będących w obiegu czytelniczym (w jednym wypadku to zachowany w całości druk; Aneks A, nr XVI.5). Drukowane fragmenty odnalezione w księgach, pomimo małej próby, są odbiciem zarówno wielkopolskiego rynku księgarsko-introligatorsko-drukarskiego²⁸, jak i kontaktów samych władz miejskich konkretnych

---

inkunabułu o sygn. 108, odnaleziono aż 8(!) kolejnych, zachowanych w postaci niezłamanych arkuszy (sygn. SD 42368 I – SD 42375 I).

25 K. Piekarski, *Fragmenty...*, s. 487.

26 Zob. np. S. Krzysztofowicz, *Grupa krakowskich kart do gry z XVI i XVII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1965, nr 4, s. 689-699.

27 M. Pronobis-Brzezińska, *Kompaturka*, [w:] E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, *op. cit.*, s. 161-162.

28 O księgarzach i introligatorach poznańskich zob. M. Wojciechowska, *Z dziejów książki w Poznaniu XVI wieku*, Poznań 1927; A. Wagner, *Introligatorstwo poznańskie XVI wieku jako*

ośrodków. Na rynek poznański w XVI w. trafiały druki z oficyn krakowskich, te użyteczne dla mieszczan (kupców), jak i mogące znaleźć odbiorców wśród uczniów lokalnych szkół (Akademia Lubrańskiego czy Kolegium Jezuitów), np. *Arithmetica Linearis* (Aneks A, nr XVI.2) autorstwa Benedykta Herbesta, akademika krakowskiego, od 1566 r. związanego z Poznaniem i kolegium jezuickim²⁹. Na potrzeby lokalnego kleru mogły zostać sprowadzone do Poznania kazania Józefa Wereszczyńskiego (Aneks A, nr XVI.6)³⁰. Osobną, wyróżniającą się ilościowo grupę stanowią fragmenty kalendarzy, które szybko się dezaktualizowały i niesprzedane stawały się zbędne. Podobna sytuacja dotyczyła książki liturgicznej. Po reformie trydenckiej duża ilość wcześniej drukowanych ksiąg była systematycznie zastępowana nowymi, zmienionymi edycjami (np. Aneks A, nr XVI.1 i XVI.3). Stare trafiały do introligatorów. W późniejszym okresie widoczne są przykłady druków z oficyn wielkopolskich (Drukarnia Akademicka i Drukarnia Jezuicka w Poznaniu, Drukarnia Pressera z Leszna), które, nie znalazłszy nabywców, zostały wykorzystane w inny sposób.

Księgi o proveniencji poznańskiej oprawiano w miejscowych warsztatach introligatorskich. Trudniej odpowiedzieć na to samo pytanie w odniesieniu do Kościana, Koła czy Krzywina. Opisany niegdyś przez Piekarskiego przykład ksiąg miejskich z leżącego na pograniczu wielkopolsko-sieradzkim miasteczka Dobra, których oprawy powstawały w Poznaniu u Jana Patruusa, znanego szerzej księgarza, introligatora i nakładcy³¹, sugeruje ponadlokalne znaczenie warsztatów poznańskich. Nietypowe zjawisko można z kolei odnotować w wypadku księgi miejskiej Kobyлина z lat 1537-1564. Posiada ona późnogotycką oprawę (brązowa skóra, tłoczona, wypełnienie papierowe; zob. Aneks A, nr XV.1), która zdobiona jest dwoma rodzajami radełka. Pierwsze, mniejszych rozmiarów, przedstawia więc roślinną z ptakami, drugie natomiast, większe, wyobraża więc roślinną z kwiatami. Dla drugiego udało się odnaleźć analogię: identycznym posługiwano się w krakowskim warsztacie introligatora, tzw. monogramisty IL, który od końca XV w. do ok. 1536 r. pracował na zlecenie Akademii Krakowskiej, a także oprawiał

---

historyczno-artystyczna terra incognita, [w:] *Sztuka w Wielkopolsce*, red. M. Błaszczczyński *et al.*, Poznań 2013, s. 68-87.

²⁹ Zob. np. M. Kosman, *Benedykt Herbest (ok. 1531-1598)*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa-Poznań 1981, s. 251.

³⁰ Brać jednak trzeba pod uwagę fakt handlu w skali kraju nie tylko czystodrukami, ale też makulaturą – stąd nie wszystkie z opisanych fragmentów druków są śladem zapotrzebowania czytelniczego danego środowiska.

³¹ K. Piekarski, *Fragmenty...*, s. 487; zob. też M. Wojciechowska, *op. cit.*, s. 18 i n.; K. Płaszczczyńska-Herman, *Oprawianie jako etap produkcji. O związkach drukarzy, księgarzy i introligatorów*, „Terminus” 2021, z. 2 (59), s. 135-155.

tamtejsze księgi miejskie³². Na tylnej okładzinie tej oprawy, odwrotnie do kierunku zapisu (z perspektywy wpisów miejskich), wytłoczono wyraźnie niepasujący do zawartości napis SCHVLDTBUCH | 1534. Wskazuje to prawdopodobnie, że rajcy z Kobylina nabyli około 1537 r. gotową księgę – oprawioną, ale niezapisaną, która była początkowo przeznaczona do innego celu. Jest to refleks księgarsko-introligatorskiego obrotu przygotowanymi pod zapis pustymi woluminami (może tak było też w wypadku księgi z Dobrej?).

Wśród rozpoznanych druków kilka niewątpliwie warto omówić bliżej. W pierwszej kolejności można zająć się jedynym, i to zachowanym w całości, czystdrukiem „z obiegu” (Aneks A, nr XVI.5). Jest to *Schützenbrief* – „list strzelecki”, czyli typowe dla obszaru niemieckojęzycznego wielkoformatowe zaproszenie-afisz na odbywające się w danym mieście zawody strzeleckie, które przeznaczone było do publicznego wywieszenia³³. Jest ono przykładem typowego drukowanego na pergaminie formularza, w którym pozostawiono wolne miejsce(a) („okienka”) na ręczne wpisanie adresatów i daty. Ten konkretny list pochodzi z Augsburga (wystawcą jest tamtejsza rada miejska) i adresowany jest do „burmistrza i rajców z Poznania” (ręcznie dopisana formuła: *Burgermeyster vnnd Rate der Stat Bosern*; zob. fot. 5 – u góry). Całość opatrzona została datą roczną 1529 (częściowo wydrukowaną, częściowo zapisaną ręcznie – końcowe *newn und czwanzigsten Jare*; zob. fot. 5 – u dołu) i opatrzona małą pieczęcią miejską (korroboracja listu). Po tej ostatniej zachował się ślad w postaci resztek czerwonego wosku pod tekstem (a więc pieczęć odcisnięto w technice wosk przez papier). W złożeniach listu udało się dodatkowo odnaleźć nieczytelną kustodię, najpewniej oderwaną od pergaminu przy oprawianiu bądź użytkowaniu samej księgi miejskiej. Po jakimś czasie nieaktualny już list został użyty w Poznaniu w roli okładki w brudnopiśmiennej księdze radzieckiej z zapisami z lat 1532-1533. Niestety, jego dokładny opis jest utrudniony, ponieważ arkusz został wielokrotnie złożony i ściśle wszyty w blok

32 Zob. EWok, szp. 1020; M. Krynicka, *Oprawy introligatora Monogramisty J.L. w zbiorach Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie”, t. 9, 1976, s. 79-96, zwłaszcza fig. 68 (tabl. X), przerys radelka nr 8; A. Lewicka-Kamińska, *Z dziejów staropolskiej oprawy książkowej*, rozdziały I-VII, 2 VI 1977 – VI 1978, mps BJ rkps, sygn. przyb. 32/80, s. 231 oraz s. 236, gdzie przerys radelka nr 54.

33 O rodzajach drukowanych „listów strzeleckich”, ich formie materialnej, treści i funkcjach: M. Ostermann, *Vmb kurzweil vnd schiessens willen. Zu den gedruckten Schützenbriefen des 15. Jahrhunderts*, [w:] *Einblattdrucke des 15. und frühen 16. Jahrhunderts. Probleme, Perspektiven, Fallstudien*, red. V. Honemann, S. Griese, F. Eisermann, M. Ostermann, Tübingen 2000, s. 397-443; ostatnio zob. P. Schweitzer-Martin, *Handschriftliche Elemente im Inkunabeldruck*, [w:] *Handschrift im Druck (ca. 1500-1800). Annotieren, Korrigieren, Weiterschreiben*, red. S. Brockstieger, R. Hirt, Berlin-Boston 2023, s. 27-30. Ostatnio o zawodach strzeleckich zob. J.-D. Delle Luche, *Des amitiés ciblées. Concours de tir et diplomatie urbaine dans le Saint-Empire, XV e – XVIe siècle*, Turnhout 2021.

księgi (przez co nie ma dostępu do całości tekstu). Pomimo to widoczne fragmenty pozwalają na kilka uwag o tym druku.

Jest to, naszym zdaniem, wariant drukarski formularza listu strzeleckiego drukowanego krótko przed 3 grudnia 1508 r. Rada miasta Augsburga zapraszała w nim na wielkie, „międzynarodowe” zawody strzeleckie (strzelanie z kuszy, łuku stalowego i rusznicy), które miały odbywać się od 4 do 25 lipca 1509 r.³⁴ Jeden z dwóch dotąd znanych egzemplarzy tego ogłoszenia³⁵, również drukowany na pergaminie, w końcu XIX w. był w posiadaniu Georga Falcka z Friedberga (Hesja). Zarówno opis tego zabytku, jak i dokładną transliterację jego treści (z oznaczeniem kolejnych wersów) podał Alexander Tille³⁶. Wiemy skądinąd, że wydrukowanie listu strzeleckiego zlecono miejscowemu drukarzowi Erhardowi Ratdoltowi (1447-1527), który miał odbić 150 egzemplarzy na pergaminie i 400 na papierze³⁷. Faktycznie, egzemplarz poznański jest drukowany czcionkami, które pochodzą z kaszt Ratdolta. Treść zaproszenia w tym egzemplarzu (na widocznych fragmentach) jest niemal identyczna, jak w edycji Tillego. Co więcej, skład drukarski tekst-wers / tekst-wers, poza liniami 1-4 (drobne odmianki) jest również prawie niezmieniony (por. incipity kolejnych wersów 5-48 oraz ostatnie, tj. 91-92 wg Tillego). Różnice w składzie pierwszych czterech wersów wynikają z nieco odmiennej treści wstępnej formuły zaproszenia. Nie mając innych egzemplarzy do porównania, trudno o pewniejsze wnioski, jednakże przypuszczamy, że były dwie wersje tego zaproszenia – zróżnicowane w zależności od odbiorców: różnej rangi miasta lub odbiorcy lokalni – tj. z terenów Rzeszy i ci spoza Cesarstwa³⁸.

Formuła datacyjna roczna w egzemplarzu z Friedeberga była drukowana w całości, tzn. *jn dem fünftzehnhundertirten vnd Achtenden jare*. Egzemplarz poznański ma druk „urwany” na słowach: *jn dem fünftzehnhundertirten vnd*, reszta zaś, uściślająca rok, dopisana została ręcznie: *newn und czwanzigsten Jare*. Czy egzemplarz poznański był wariantem z celowo, świadomie, niedodrukowaną w całości datą? A może w Augsburgu po latach wykorzystano wcześniej niewysłane

34 O zawodach strzeleckich w Augsburgu w interesującym nas okresie zob. M. Radlkofer, *Die Schützengesellschaften und Schützenfeste Augsburgs im 15. u. 16. Jahrhundert*, „Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg”, Vol. 21, 1894, s. 102-109.

35 Drugi egzemplarz znajduje się w Stadtarchiv Leipzig, sygn. Urk.-K. 81, 3.

36 A. Tille, *Einladung zum Schützenfeste nach Augsburg 1509*, „Alemannia. Zeitschrift für Sprache, Litteratur und Volkskunde des Elsaszes Oberrheins und Schwabens”, Vol. 18, 1890, s. 193-201.

37 M. Radlkofer, *op. cit.*, s. 102. O wysokości nakładów różnego rodzaju druków jednokartkowych, zob. F. Eisermann, *Fifty Thousand Veronicas. Print Runs of Broadshets in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries*, [w:] *Broadshets. Single-Sheet Publishing in the First Age of Printing*, red. A. Pettegree, Leiden-Boston 2017, s. 76-113.

38 Por. M. Ostermann, *op. cit.*, s. 428.

formularze, ale te drukowane na pergaminie, i zważywszy na nośnik, umiejętnie wytarto nadrukowaną datę, a w tym miejscu wpisano pożądaną? W obydwu wypadkach wątpliwości budzi oczywiście fakt, że taki formularz miałby posłużyć przynajmniej przez ponad 20 lat, a zarazem nie powinny w tym czasie ulegać zmianom tak daty konkursu, jak i dość szczegółowo opisane wysokości nagród. Dodatkowo nie udało nam się odnaleźć przekazów źródłowych o większych zawodach strzeleckich w Augsburgu w roku 1529 lub 1530 – bo te lata trzeba by brać pod uwagę, sugerując się dopisaną datą wystawienia zaproszenia (w 1530 r. w Augsburgu obradował w tym czasie Sejm Rzeszy, wydarzenia te są bogato oświetlone źródłowo i opisane w literaturze)³⁹. Niemniej jednak dokładna autopsja zabytku raczej wyklucza fakt dopisania końcówki daty na razurze i przekonuje nas o istnieniu nieopisywanego dotąd wariantu listu, który z jakichś powodów został wykorzystany po latach. Rzecz wymaga niewątpliwie dalszych kwerend i poszukiwań analogii (tu odczuwać można szczególnie brak zestawienia „listów strzeleckich” dla XVI w., choć istnieje takowe dla wcześniejszego okresu)⁴⁰.

Dalej warto wspomnieć także o fragmentach dwóch druków, które najpewniej są pozostałościami po edycjach dotąd nieznanach, czyli takich, o których „do nas... wieść... nie doszła wcale”⁴¹. Wyklejki oprawy księgi ławniczej Koła z lat 1573-1578 wykonano z dwóch kart formatu folio pochodzących z pewnością z księgi liturgicznej (zob. fot. 2). Treść wskazuje, że jest to tzw. *Directorium perpetuum*⁴² dla diecezji gnieźnieńskiej⁴³. Czcionki, którymi odbito tekst, krojem przypominają pismo używane przez drukarza krakowskiego Jana Hallera. Jednakże dokładniejsze pomiary użytych pism wykazały, że mamy do czynienia najpewniej z wytworem oficyny drukarza norymberskiego Georga Stuchsa

39 M. Radlkofer, *op. cit.*

40 Dla XV w. istnieje bibliografia drukowanych „listów strzeleckich” sporządzona przez: F. Eiser-mann, *Verzeichnis der typographischen Einblattdrucke des 15. Jahrhunderts im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation VE15*, Bd. 1: *Einleitung. Register. Konkordanzen. Tafelteil*, Wiesbaden 2004, s. 265 (wykaz w indeksie).

41 K. Piekarski, *Fragmenty...*, s. 487.

42 Zob. *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Bd. 7: *Coniuratio-Eigenschaften*, Leipzig 1938, szp. 466-467; zob. też wersja elektroniczna: <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de> [dostęp: 30 III 2024 r.] [dalej: GW]. Księga, w której skrótoowo opisano formularze mszalne charakterystyczne dla danej diecezji na niedziele i święta w roku liturgicznym z uwzględnieniem okurencji i konkurencji.

43 Kolejność świąt na karcie stanowiącej tylną wyklejkę jest zgodna z układem liturgicznego kalendarza diecezji gnieźnieńskiej: święci: Maria Egipcjanka, Ambroży bp, Wincenty z Walencji, Tyburcy i Walerian, Wojciech męczennik, Jerzy męczennik, Marek Ewangelista, oktawa św. Wojciecha, Filip i Jakub, Zygmunt męczennik; treść formularzy mszalnych także wskazuje na gnieźnieńską proveniencję.

(zm. 1520 r.)⁴⁴. Wiadomo, że pod koniec XV i w pierwszych latach XVI w. drukował on we współpracy z Hallerem księgi liturgiczne dla diecezji polskich (sugerowano nawet jego krótkotrwały pobyt w Krakowie)⁴⁵. Jak dotąd nie znano jednak *Directorium* dla diecezji gnieźnieńskiej. Odnalezione karty mogą być dowodem na to, że Stuchs, który w 1502 r. ukończył druk *Brewiarza Gnieźnieńskiego*⁴⁶, mógł wytłoczyć także *Directorium* jako docelowe uzupełnienie wspomnianego *Brewiarza* – stanowiąc dzieło z nim współoprawiane lub rozpowszechniane samoistnie.

Drugą, nieznaną dotąd w bibliografiach pozycją jest fragment kalendarza polskiego z prognostykiem na rok 1554 (zob. Aneks A, nr XVI.3 i fot. 3). Zachował się w postaci dwóch fragmentów jednego arkusza, wyjętych z oprawy księgi ławniczej Kościana z lat 1569-1575. Datę kalendarza wyznaczają: termin Niedzieli Palmowej oraz informacja o mającym się wydarzyć zaćmieniu Księżyca (8 grudnia 1554 r.). Ustalenie adresu wydawniczego nie nastęrczało problemów, gdyż zachowała się dolna część karty tytułowej tego druku wraz z oznaczeniem drukarni (Dziedzice Marka Szarfenberga) i fragmentem drzeworytu przedstawiającego zaćmienie na tle Bliźniąt⁴⁷. Zagadką pozostaje autor kalendarza. Mógł nim być Piotr z Proboszczowic⁴⁸ lub np. Kasper Goski z Poznania. Fragmenty dwóch innych kalendarzy z XVII i XVIII w. także są unikatami bibliograficznymi (Aneks A, nr XVII.1, XVIII.3). Na uwagę zasługuje zwłaszcza ten drugi, kalendarz na rok 1778 (zob. fot. 7), wzbogacający dotychczasową wiedzę o dorobku publikacyjnym drukarza leszczyńskiego Samuela Gottlieba Pressera „Starszego” (1720-1793)⁴⁹.

Opisana w tekście kwerenda ukazuje z pewnością znaczną liczbę „elementów przybyszowych” kryjących się w oprawach staropolskich ksiąg sądowo-

44 Tekst drukowany dwoma krojami pisma G. Stuchsa wg klasyfikacji w bazie Typenrepertorium der Wiegendrucke oznaczonymi numerami 7:108G oraz 8:108G: <https://tw.staatsbibliothek-berlin.de/of0310> [dostęp: 29 I 2024 r.].

45 J. Pirożyński, *Stuchs Georg*, [w:] *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *wiek XV-XVI*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1983, s. 225-230.

46 Zob. T. Wierzbowski, *Bibliographia Polonica XV ac XVI ss.*, t. 3, Warszawa 1894, s. 10-11, nr 2038; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 12-34: *Wiek XV-XVIII*, Kraków 1882-1939, 1951 [dalej: Estreicher i numer tomu], tu t. 13, s. 337; Estreicher 24, s. 294-295.

47 Ten sam drzeworyt użyto w: *Prognosticon astrologicum in eclipsim futuram lunae*, Kraków: Dziedzice M. Szarfenberga 1554, Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich, sygn. 2242 I Cim.; por. E. Chojecka, *Krakowska grafika kalendarzowa i astronomiczna XVI wieku*, [w:] *Studia Renesansowe III*, red. M. Walczak, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 459; Estreicher 25, s. 261-262. Anonimowe dotąd dziełko należy przypisać Kasprowi Goskiemu, dr. medycyny z Poznania.

48 Autor licznych kalendarzy i prognostyków, wydał m.in. kalendarz na rok 1554 – edycja w postaci ściennego kalendarza w jęz. niemieckim zachowana w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. St. Dr. Cim, vol. 33.

49 Nie notują go bibliografie oraz K. Szymańska, *Drukarnie Presserów w Lesznie w XVIII wieku*, Leszno 2008, s. 239-240.

-urzędowych. Zdecydowaną przewagę mają tu fragmenty pergaminowych kodeksów rękopiśmiennych, jednakże odnaleźć można tu też interesującą makulaturę drukowaną (choćby nienotowane dotąd w bibliografiach polonika z XVI w. i z kolejnych stuleci). Dowodzi to w naszej opinii o wielkim pożytku, który archiwalia mogą przynieść nie tylko, co oczywiste, historykom, ale też bibliologom czy literaturoznawcom. Pamiętać należy tu także, że jesteśmy dopiero na początku drogi, a liczne zespoły akt staropolskich czekają jeszcze na inwentaryzację z punktu widzenia Makulaturforschung. Wielkie nadzieje należy wiązać też z coraz częściej wykorzystywanymi nieinwazyjnymi metodami badania opraw książkowych, które pozwolą na badania poszczególnych elementów konstrukcyjnych bez koniecznej obecnie w wielu wypadkach fizycznej ingerencji w strukturę zabytku.

ANEKS A

KATALOG ODNALEZIONYCH DRUKÓW

Katalog sporządzony jest chronologicznie według stuleci, a w ramach wieku alfabetycznie.

Inkunabuł (druk XV w.)

XV.1. Summenhart Conradus, *Opus septipartitum de contractibus*, Hagenau: H. Gran pro I. Rynman, 13 X 1500. 2°. Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur, t. 1, cz. 2, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, M. Bohonos, E. Szandorowska, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, nr 5147, BSB-Ink online, nr S-648 (kolacjonowanie), GW online: M44538, Incunabula Short Title Catalogue. The international database of 15th-century European printing, on-line: is00863000. Widoczny fragment karty sygnowanej K₃. Fragmenty czystodruku, prawdopodobnie niewłączonego do obiegu. Stanowi wypełnienie okładki APP, Akta miasta Kobylin (pow. krotoszyński), sygn. 53/4330/0/-/1/20 (Księga radziecka z lat 1537-1561 wraz zapisami przyjęć do prawa miejskiego z lat 1539-1564); zob. fot. 1.

Druki XVI w.

XVI.1. [*Directorium Gnesnense*], [Nürnberg: G. Stuchs, ca. 1500-1502?]. 2°. Druk nienotowany w bibliografiach. Fragment czystodruku z obiegu. 2 karty. Druk czerwono-czarny. Dwie kolumny po 50 wierszy tekstu. Wysokość pisma (20 wierszy): 105/106 mm. Wyklejki oprawy; APP, Akta miasta Koło, sygn. 53/4300/0/-/4 (Księga ławnicza z lat 1573-1578); zob. fot. 2.

XVI.2. Herbest Benedykt, *Arithmetica Linearis*, Kraków: Mat. Siebeneicher, 1577. 8°. Estreicher 18, 119. Fragmenty arkusza czystodruku, który nie trafił do obiegu. Widoczne fragmenty kart sygnowanych C₁ verso, D₁ verso-D₄. Stanowią wypełnienie okładki; APP, Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.4.7.9/I.1796 (Spis poboru ungeltu w roku obrachunkowym 1581/1582).

XVI.3. [Kalendarz na rok 1554, j. pol.], Kraków: Dziedzice M. Szarfenberga, [1553]. 16°. Estreicher nie notuje. Dwa fragmenty arkusza czystodruku, który nie trafił do obiegu. Stanowił niezidentyfikowany element oprawy; APP, Akta miasta Kościan, sygn. 53/4311/0/-/I/136 (Księga ławnicza z lat 1569-1575); zob. fot. 3.

XVI.4. *Missale Gneznensis dioecesis*, Kraków: J. Haller, nakładem M. Szarfenberga, [po 21 V] 1523. 2°. Estreicher 22, 432-433. Fragment karty 142. Czystodruk z obiegu. Wykorzystany jako szczyra w: APP, Akta miasta Poniec (pow. gostyński), sygn. 53/4318/0/-/I/38 (Księga ławnicza z lat 1573-1589), zob. fot. 4.

XVI.5. [*Schützenbrief*, j. niem.]. Rada miasta Augsburga zaprasza na zawody kusznicze. Formularz wypełniony: adresowany do burmistrza i rady miasta Poznania. Egzemplarz jednostronnie drukowany na pergaminie z „okienkami” na ręczne wpisanie adresata oraz części datacji rocznej wyekspediowania listu. Incip. druk.: Denn Fürfichtigen Erfamen und weifen [rkp.: Bürgermeister Uvnnnd Rate der Stat Bosenn] ... [ostatni wers, rkp.: newn vnd czwanczigsten Jahre], [Augsburg: E. Ratdolt, ante 4 XII 1508]. pl°. Czystodruk, który trafił do obiegu. Opis fizyczny, jak i bibliograficzny egzemplarza jest bardzo utrudniony z powodu użycia go w roli okładki (arkusz został wielokrotnie złożony i ściśle wszyty w blok księgi miejskiej). Arkusz o wymiarach 39,1 × 48 +/- 3 cm. Obszar zadrukowany: 30,3 × ? cm. W pierwszym wersie inicjał drzeworytniczy „D” o wys. 21 mm., wierszy 85 + ?, stopień 20 wierszy pisma: 73/74 mm, krój M49. Wzdłuż lewego marginesu drukowana kreska, wyznaczająca długość stopy augsburgskiej – co pozwalało oszacować odległość do celu; pod tekstem wydrukowano okrąg – obwód tarczy strzeleckiej. Obecnie stanowi okładzinę; APP, Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.1.4/I.115 (Brudnopiski księgi radzieckiej z lat 1532-1533); zob. fot. 5.

XVI.6. Wereszczyński Józef, *Passio Albo Kazanie o męce pańskiej ze czterech Ewangelistów zebrane, według prostego Ewangeliey textu z nauką Doktorow S. przydaną*, Kraków, S. Szarfenberg, [ca. 1568]. 4°. Estreicher 24, 106 (*Passio*; bez różnienia edycji); por. Estreicher 32, 352 (*Wereszczyński*; edycja z 1572 r.). A. Sitkowska, *O nieznaney edycji „Passio” Józefa Wereszczyńskiego*, [w:] *W kręgu książki, biblioteki i informacji naukowej*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, Katowice 2004, s. 208-224 (rozróżnienie edycji z ca. 1568 i 1572 r.). Dwa półarkusze czystodruku, obejmujące karty F₁₋₄, które nie trafiły do obiegu. Pierwotnie wykorzystane jako wypełnienie oprawy; APP, Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.4.7.9/I.1797 (Spis poboru ungeltu w roku obrachunkowym 1582/1583). Obecnie wyklejone

przez zespół Oddziału zabezpieczania zasobu archiwalnego APP i przechowywane w tece razem z cyt. księgą miejską; zob. fot. 6.

XVI.7. [Druk niezidentyfikowany, j. niem.], [ca. 1550]. Wypełnienie oprawy APP, Cechy miasta Poznania, sygn. 53/636/0/56/482. Widoczny niewielki fragment w uszkodzeniu obleczenia, niepozwalający na identyfikację druku i dalsze analizy.

Druki XVII w.

XVII.1. [*Kalendarz na rok 1675*, j. pol.], [s.l., s.n., 1674]. 4°. Druk nienotowany w bibliografiach. Fragment 1 karty czystodruku, który nie trafił do obiegu. Stanowi szyćurę w: APP, Akta miasta Krzywiń (pow. śremski), sygn. 53/4313/0/-/I/67 (Zapisy rachunkowe z lat 1676-1773).

XVII.2. *Missae Pro Defunctis Tantum Deservientes: Ex Missali Romano recogito desumptae, Cum Ordinario & Canone, ut in ipsis seruat: Ad Usum Ecclesiarum Regni Poloniae*. Poznań: W. Regulus, 1648. 2°. Estreicher 22, 424; J. Sójka, *Z dziejów drukarstwa w Poznaniu*, nr 97. Fragment: 1 karta, sygnowana B₂. Czystodruk z obiegu. Najpewniej wypełnienie okładki którejś z ksiąg miejskich Kościana, wyklejone w nieznanym czasie, obecnie przechowywane luzem w tece; APP, Akta miasta Kościan, sygn. 53/4311/0/-/I/247 (teka akt luźnych przynależnych do zespołu akt miejskich Kościana).

XVII.3. Młodzianowski Tomasz SJ, *Kazania i homilie na niedziele doroczne, także święta uroczystsze [...] na cztery tomy rozłożone*, t. 2: *Od Niedziele trzynastey po Świętkach, aż do ostatney Adwentowey*, Poznań: Drukarnia Jezuitów, 1681. 2°. Estreicher 22, 453. Widoczne karty z arkusza Aaa. Czystodruk, który nie trafił do obiegu. Wypełnienie okładki; APP, Akta miasta Krzywiń (pow. śremski), sygn. 53/4313/0/-/I/66 (Księga ławnicza z lat 1690-1774).

XVII.4. Młodzianowski Tomasz SJ, *Rozmyślania Albo Lekcyia Duchowna Miasto Kazania, Na Święta Uroczyste &c. Wszystkie Niedziele Dni Do Roku [...]: Na Trzy Księgi podzielone*. Ks. 2: *Od Niedziele Wielkanocney aż do ostatney po Świętkach*, Poznań: Drukarnia Jezuitów, [1680]. 4°. Estreicher 22, 456 (tylko Księga 1), *Katalog starych druków M.S. Warszawy*, cz. III: *Polonica XVII wieku*, oprac. J. Rudnicka, Warszawa 1976, nr 1291. Widoczne arkusze sygnowane Mmmm, Nnnn. Czystodruk, który nie trafił do obiegu. Wypełnienie okładki; APP, Akta miasta Krzywiń (pow. śremski), sygn. 53/4313/0/-/I/66 (Księga ławnicza z lat 1690-1774).

Druki XVIII w.

XVIII.1. Aulnoy Marie-Catherine Le Jumel de Barneville, *Historia angielska politico-moralis Hippolita Millorta...*, przeł. J.J.N. Raczyński, Poznań: Drukarnia Akademicka, 1743. 2°. 2 karty, sygn. L₁₋₂ (s. 33-36). Wariant typograficzny.

Estreicher 22, 301. Najprawdopodobniej arkusz czystodruku, który nie trafił do obiegu, choć (ze względu na niewielkie różnice w składzie) można przypuszczać, że jest to druk próbny. Wypełnienie okładki krótkiego poszytu; APP, Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.7.10/I.2250 (materiały różne dotyczące sporów prowadzonych przez władze miasta i jego obywateli z Żydami).

XVIII.2. Büsching Anton Friedrich, *Neue Erdbeschreibung Welcher das deutsche Reich nach seiner gegenwärtigen Staatsverfassung enthält. Dritter Theil*, Hamburg: C.E. Bohn, 1779. 8°. Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts on-line: 80230113. Arkusz czystodruku, który nie trafił do obiegu. Wypełnienie okładki krótkiego poszytu; APP, Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.7.10/I.2250 (materiały różne dotyczące sporów prowadzonych przez władze miasta i jego obywateli z Żydami).

XVIII.3. [Kalendarz na rok 1778, j. niem. = *Gross-Polnischer Historien-Wirtschaft-Arzney und Schreibkalender auf das Jahr 1778*, Leszno: S.G Presser Starszy, 1777]. 4°. Estreicher nie notuje, K. Szymańska, *Drukarnie Presserów w Lesznie...*, nie notuje. Identyfikacja na podstawie analizy typograficznej i treściowej. Nierozcięte arkusze czystodruku, który nie trafił do obiegu. Wypełnienie okładki krótkiego poszytu; APP, Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.7.10/I.2250 (materiały różne dotyczące sporów prowadzonych przez władze miasta i jego obywateli z Żydami); zob. fot. 7.

XVIII.4. *Kolęda Warszawska na rok 1778*, Warszawa: Druk Scholarum Piarum, 1777. 16°. Estreicher, 33, 73. Nierozcięte arkusze czystodruku, który nie trafił do obiegu. Wypełnienie okładki krótkiego poszytu; APP, Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.7.9/I.2231 (materiały różne dotyczące sporów granicznych pomiędzy miastem a karmelitami Bożego Ciała).

XVIII.5. Krzucki Ignacy, *Głos J.W. Jmci Pana Ignacego Krzuckiego Posła Z Woiewodztwa Wołyńskiego Po Rozłączeniu Jzb Die 26. Octobris W Jzbie Poselskiej Miany*, [s.l., s.n., 1778]. 2°. Estreicher, 20, s. 327.

Dwa egzemplarze:

– czystodruk, niewłączony do obiegu. Wypełnienie okładki krótkiego poszytu; APP, Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.7.6/I.2115 (materiały różne dotyczące rzemiosła);

– czystodruk, niewłączony do obiegu. Wypełnienie okładki krótkiego poszytu; APP, Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.7.9/I.2215 (materiały różne dotyczące sporów majątkowych między miastem a klasztorem Benedyktynek w Poznaniu).

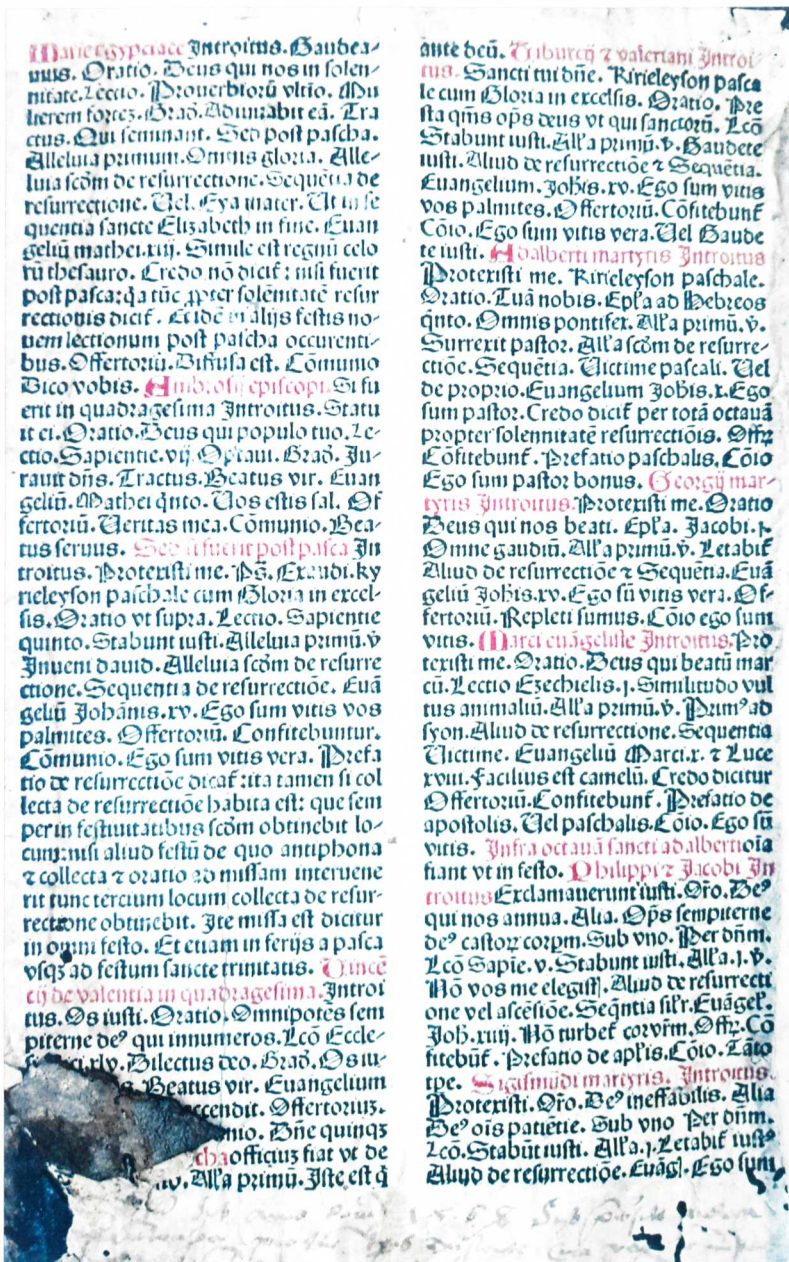
ANEKS B
KONKORDANCJA KSIĄG MIEJSKICH / JEDNOSTEK ARCHIWALNYCH I DRUKÓW

Ip.	Sygnatura archiwalna	Księga miejska / jednostka	Daty księgi	Oprawa	Druk	Datacja	Nr katalogu
1.	Akta miasta Kobylin (pow. krotoszyński), sygn. 53/4330/0/-/II/20	Księga radziecka wraz z zapisami przyjęć do prawa miejskiego	1537-1564	wypełnienie papierowe, skóra brąz., ślepe tłocz. data 1534, Kraków, warsztat monogramisty II?	Summenhart, Conradus, <i>Opus septipartitum de contractibus</i> , Hagenu: H. Gran pro I. Rynman	1500	XV.1
2.	Akta miasta Koło, sygn. 53/4300/0/-/4	Księga ławnicza	1573-1578	skóra brąz., brak tłoczeń, warsztat niezident.	[<i>Directorium Gnesnense</i>], [Nürnberg: G. Stuchs]	[ca. 1500-1502?]	XVI.1
3.	Akta miasta Kościan, sygn. 53/4311/0/-/II/136	Księga ławnicza	1569-1575	deska, skóra brąz., ślepe tłocz. zatarłe, tłocz. liternicze <i>Acta civitatis Costensis</i> 1566 [!], warsztat niezident.	[<i>Kalendarz na rok 1554</i>], Kraków: Dziedzice M. Szartenberga	[1553]	XVI.3
4.	Akta miasta Kościan, sygn. 53/4311/0/-/II/247	luzy	nie dotyczy	nie dotyczy	<i>Missae Pro Defunctis Tantum Deservientes</i> [...]. Poznań: W. Regulus	1648	XVII.2
5.	Akta miasta Krzywiń (pow. śremski), sygn. 53/4313/0/-/II/66	Księga ławnicza	1690-1774	wypełnienie papierowe, skóra brąz., warsztat niezident.	Młodzianowski, Tomasz <i>Sl. Kazania i homilie na niedziele doroczne</i> [...], t. 2, Poznań: Drukarnia Jezuitów	1681	XVII.3
6.	Akta miasta Krzywiń (pow. śremski), sygn. 53/4313/0/-/II/66	Księga ławnicza	1690-1774	wypełnienie papierowe, skóra brąz., warsztat niezident.	Młodzianowski, Tomasz <i>Sl. Rozmyślenia Albo Lekcyia Duchowna Miasto Kazania</i> [...], Poznań: Drukarnia Jezuitów	[1680]	XVII.4

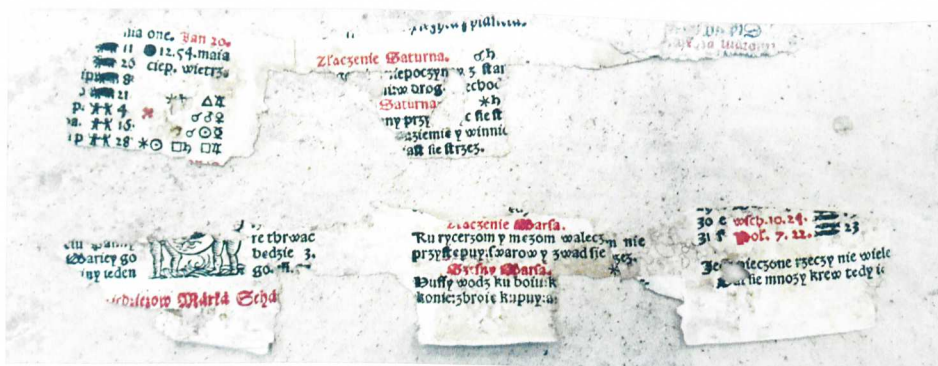
Lp.	Sygnatura archiwalna	Księga miejska / jednostka	Daty księgi	Oprawa	Druk	Datacja	Nr katalogu
7.	Akta miasta Krzywiń (pow. śremski), sygn. 53/4313/0/-/1/67	Zapisy rachunkowe	1676-1773	tektura, skóra brąz., warsztat niezident.	[<i>Kalendarz na rok 1675</i> , j. pol.], [s.l., s.n.]	[1674]	XVII.1
8.	Akta miasta Poniec (pow. gostyński), sygn. 53/4318/0/-/1/38	Księga ławnicza	1573-1589	wypełnienie papierowe, skóra brąz., ślepe tłocz. zatarte, czytelna tłocz. data 1573, warsztat niezident.	<i>Missale Gneznensis diocesis</i> , Kraków: J. Haller, nakładem M. Szarfenberga	1523	XVI.4
9.	Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.1.4/1.115	Brudnopis księgi radzieckiej	1532-1533	okładka = makulatura, Poznań, warsztat niezident.	[<i>Schützenbrief</i> , j. niem], [Augsburg: E. Ratdolt]	[1508?]	XVI.5
10.	Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.4.7.9/1.1796	Spis poboru ungeltu	1581-1582	papier, obleczoney fragm. perg. rkpsu, Poznań, warsztat niezident.	Herbest Benedykt, <i>Arithmetica Linearis</i> , Kraków: Mat. Siebenetcher	1577	XVI.1
11.	Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.4.7.9/1.1797	Spis poboru ungeltu	1582-1583	papier, obleczoney fragm. perg. rkpsu, Poznań, warsztat niezident.	Wereszczyński Józef, <i>Pasio Albo Kazanie o męce pańskiej</i> [...], Kraków; S. Szarfenberg, [ca. 1568]	[ca. 1568?]	XVI.6
12.	Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.7.6/1.2115	materiały różne dotyczące rzemiosła	nie dotyczy	tektura, Poznań, warsztat niezident.	Krzucki Ignacy, <i>Głos J.W. Jmci Pana Ignacego Krzuckiego Posła Z Woiewodztwa Wołyńskiego Po Rozłączeniu Izb Die 26. Octobris W Izbie Poleskiej</i> , Miany, [s.l., s.n.]	[1778]	XVIII.5
13.	Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.7.9/1.2215	materiały różne dotyczące sporów majątkowych miasta z klasztorem Benedyktynek w Poznaniu	nie dotyczy	tektura, Poznań, warsztat niezident.	jak poprzednio	[1778]	XVIII.5

Lp.	Sygnatura archiwalna	Księga miejska / jednostka	Daty księgi	Oprawa	Druk	Datacja	Nr katalogu
14.	Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.7.9/1.2231	materiały różne dotyczące sporów granicznych miasta z karmelitami Bożego Ciała	nie dotyczy	tektura, Poznań, warsztat niezident.	<i>Kołąda Warszawska na rok 1778</i> , Warszawa: Druk Scholarum Piarum	1777	XVIII.4
15.	Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.7.10/1.2250	materiały różne dotyczące sporów prowadzonych przez władze miasta Poznania i jego obywateli z Żydami	nie dotyczy	tektura, Poznań, warsztat niezident.	Aulnoy Marie-Catherine Le Jumel de Barneville, <i>Historia angielska politico-moralis Hippolita Millorta</i> [...], przeł. J.J.N. Raczyński, Poznań: Drukarnia Akademicka	1743	XVIII.1
16.	Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.7.10/1.2250	materiały różne dotyczące sporów władz miasta Poznania i jego obywateli z Żydami	nie dotyczy	tektura, Poznań, warsztat niezident.	Büsching Anton Friedrich, <i>Neue Erdbeschreibung auf [...]. Dritter Theil</i> , Hamburg: C.E. Bohn	1779	XVIII.2
17.	Akta miasta Poznania, sygn. 53/474/0/2.7.10/1.2250	materiały różne dotyczące sporów władz miasta Poznania i jego obywateli z Żydami	nie dotyczy	tektura, Poznań, warsztat niezident.	[<i>Kalendarz na rok 1778</i> , j. niem. = <i>Gross-Polnischer Historien-Wirtschaft-Arztney und Schreibkalender auf das Jahr 1778</i> , Leszno: S.G. Presser Starszy]	[1777]	XVIII.3
18.	Cechy miasta Poznania, sygn. 53/636/0/56/482	Księga cechu złotników	1565-1774	wypielnienie papierowe, skóra brąz., slepe tłocz., Poznań, warsztat niezident.	Druk., j. niem., niezident.	[ca. 1550]	XVI.7

2. Przednia wyklejka księgi lawniczej Kola z lat 1573-1578 (Akta miasta Kola, sygn. I 4) z fragmentem dzieła, które identyfikujemy jako Directorium Gnesnense [Nürnberg: G. Stuchs, ca. 1500-1502?]

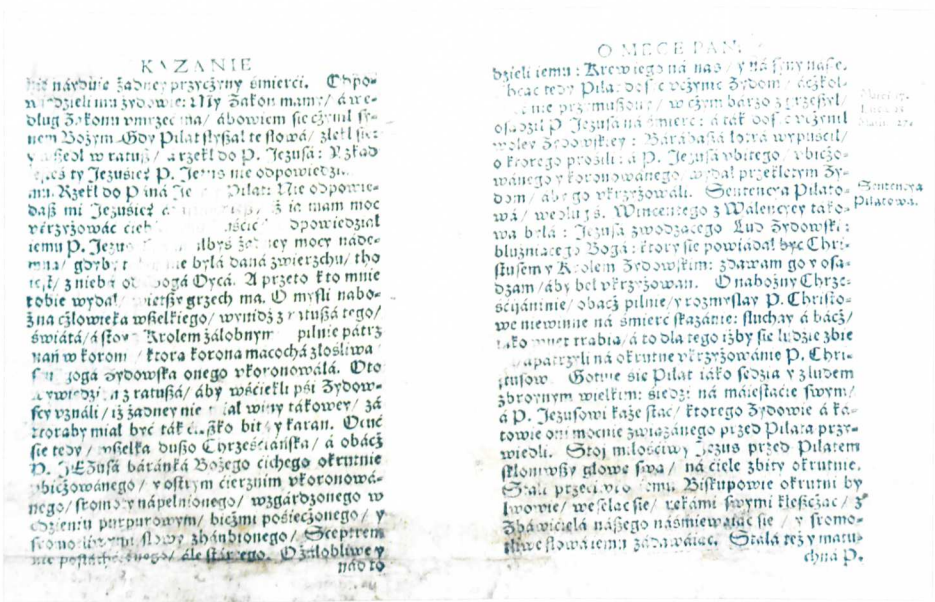

3. Fragmenty domniemanego Kalendarza na rok 1554 [Kraków: Dziedzice M. Szarfenberga, 1553] z oprawy kościciańskiej Księgi ławniczej z lat 1569-1575 (APP, Akta miasta Kościan, sygn. I 136)

4. Fragment Missale Gneznensis diocesis, Kraków: J. Haller, nakładem M. Szarfenberga, [po 21 V] 1523, wykorzystany jako scyzura w ponieckiej księdze ławniczej z lat 1573-1589 [APP, Akta miasta Poniec (pow. gostyński), sygn. I 38 (Księga ławnicza z lat 1573-1589)]

6. Fragment *Passio Albo Kazanie o męce pańskiej Józefa Wereszczyńskiego* (Kraków, S. Szarfenberg, [ca. 1568]) wykorzystany jako wypełnienie oprawy poznańskiego spisu podatkowego (APP; Akta miasta Poznania, sygn. I 1797). Widok *in situ* (zdjęcie u góry) oraz po wyklejaniu przez zespół Oddziału zabezpieczania zasobu archiwalnego APP (dół)

